

ДЕРЕФЛЕКСИВИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – НЕПРЕХОДНИ И НЕКАУЗАТИВНИ УПОТРЕБИ

Теодора Рабовянова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

t.kurteva@ts.uni-vt.bg

Резюме: Предмет на статията са невъзвратните глаголи, които са и непреходни. Значението им често съвпада с лексикалното значение на възвратния непреходен глагол, от който са образувани. Възможностите за появата на подобни дереклексиви е свързана и с нерегламентираната деривация на преходни употреби „в сянка“, най-често в разговорната реч и извън книжовноезиковите норми, така че регистрираме тройки глаголи, например *сработвам се, сработвам и сработвам някого/нещо; разпускам се, разпускам и разпускам нещо*.

Ключови думи: дереклексивизация, лексико-граматическа категория преходност ~ непреходност, скрита транзитивност

Представената тема е свързана с активизирания в съвременния български език процес на транзитивизация на непреходни глаголи. Промяната от интранзитивен към транзитивен глагол настъпва чрез каузативизация на невъзвратен непреходен глагол или чрез дереклексивизация на възвратен глагол (като и в двете групи транзитивизацията е задължителна). Встрани остават глаголи, при които протича процес на дереклексивизация, без да се съпровожда от транзитивизация (Баракова / Barakova 1999: 455).

Именно малкото глаголи от тази трета група – 10 (в сравнение с 55-те „нови преходни“ глаголи и 44 глаголи „бивши рефлексиви“, при това голяма част са и каузативи или могат да реализират каузативно значение), ще бъдат обект на анализ в статията. Формулата, по която се представят дереклексивите в текста, е: възвратен непреходен глагол – се (елиминира се възвратната частица) → невъзвратен непреходен глагол (≠ нещо/някого). Важно е да се припомни, че непреходността не се променя, а каузативността е по-скоро изключение – само при три глагола, и то не във всичките им значения (*боксирам, движа и сработвам*).

Движа и *сработвам* са двата глагола в ексцерпцията ни, които попадат едновременно в две от анализиранияте групи (втора³³ и трета).

1. Глаголът *движа*

движа се (с) → движа някого/нещо

Първо ще илюстрираме с примери от интернет как глаголът за движение придобива възможността да изрази каузативна семантика. Обособяваме и варианти на словообразователния модел. Симетрията при всички изречения идва от формалното присъствие едновременно и на актора, и на каузирания обект. Първият модел представя актор лице и неодушевен казуиран обект: *Щерката на Галев движи бизнес за милиони* (www.bgdnes.bg); *Борисов: Инфраструктурата, дето я движа аз, е най-голямата реформа* (www.mediapool.bg). Във втория модел казуирианият обект е лице, но в ролята на вършител на действието е поставено нелице, абстрактно понятие, често изразено с отглаголно съществително име: *Движи ме любопитството, само то може да ме накара да сменя*

³³ За сравнение морфологичната формула тук има вида: възвратен (естествено непреходен) глагол /се = себе си/ + пряко допълнение /нещо/, – се, някои елиминират предлог /– Преп/ → преходен глагол. Схемата при каузативите задава промяна в субекта на възвратния интранзитивен глагол – той се превръща в актор, който казуира обекта в крайния транзитивиран глагол.

посоката си (momichetata.com). Най-фреквентният модел откъм примери е, когато и каузираният обект, и вършителят са нелица, неодушевени предмети или абстрактни понятия: *Вируси движат еволюцията на човека* (www.spisanie8.bg); *Напредъкът при ваксината за коронавирус отново движи пазарите* (www.capital.bg); *Свиването на производството на петрол в Русия движи физическите цени нагоре* (www.bloombergtv.bg); *Въпросът, който движи прогреса* (goguide.bg); *1/3 от страната движи 86% от българската икономика* (us4bg.org); *Владеенето на чужди езици движи бизнеса ни* (op.europa.eu).

Според нас въздействието особено в третата подгрупа примери е резултат от поставянето в подложната позиция не на актора, а на съществително име със семантична роля ефектор (т.е. причина за каузираното действие, състояние или положение). Не е случайно също така, че повечето примери стоят симптоматично в заглавията на медийните материали, което означава, че се преследва и стилистичен ефект на атрактивност и привличане на читателското внимание. Подобен похват откриваме и при именуване на награди (например: *Музиката движи Европа 2020* /creativeeuropa.bg/). Жанрът реклама също използва „спомена“ за възвратността на глагола, а каузативността е скрита: *Мажси и движи* (рекламираният продукт е гел за мазане). Въсъщност тук прякото допълнение се подразбира: *мажси (с) гела*. *Движи* може да се разчете двойствено: като транзитивен (*движи ръката, кръста, раменете си, тялото си* и т.н.) и като дерективизиран (в абсолютна употреба на преходното значение). След отстраняването на възвратния маркер *се* глаголът продължава имплицитно да съдържа идеята за интранзитивност и според контекста може да придобие нови семантични признаци – на каузалност и/или на преходност.

движса се → *движса* (≠ нещо)

Глаголът се оказва многозначен. Трите значения идват от младежкия сленг и със своята освободеност, изразителност и оценъчност се предпочитат и в медийните текстове, когато се приписват на т.нар. ВВП личности. При дерективизацията без транзитивация основната разлика между *движса се с някого/нещо* и *движса* е семантичната промяна. Всички нови употреби са жаргонни и маркирани със силна разговорност. Съхранен е предлогът *с*, обозначаващ непрекия обект. Но смисълът е различен. В словообразователната структура има само един водещ участник актор – съвпадащ със субекта на възвратния глагол и в преобладаващия брой примери номинира лице.

В единия вид жаргонни употреби Пенка Баракова посочва примерите *Движи важно и пуши пура*; *Видях го да движи важно по центъра* (Баракова / Barakova 1999: 459), т.е. глаголът е придружен с наречието за начин *важно*. Забелязваме обаче и промяна. В нашия корпус по-често в конструкцията участва непряко допълнение (лице = охрана или нелице =автомобил), въведено с предлога *с*, а не обстоятелствено пояснение. Така изпъква значението 'показвам се на публично място': *Поредно безумие лъсна: Омбудсманът Мая движи с две въоръжени горили!* (www.bnews.bg); *Шефът на транспорта в София живее заможено и движи с охрана* (inews.bg)³⁴; *Гери-Никол движи с охранител бабанка* (hotnews.bg); *Гери-Никол удари конкуренцията в земята, движи с кола за 300 бона* (radar.bg); *Хакерът Кристиан проговори: Ям дюнери, пуша цигари от 5 лева и движса с градския!* (inews.bg).

Друга разновидност са случаите, когато акторът лице привлича в обкръжението си още един актант – неприяк обект лице (с някого): *Гонзовица движи с ново гадже* (www.gol.bg). Значението 'на среща съм с някого' включва допълнителен конотативен нюанс 'интимен съм с някого': *Цеци движи с бившия на Наталия Симеонова* (19min.bg); *Маестрото пак наруши забраната на Слави и движи с нова колежка* (kliuki.ws); *Младата надежда Явор Давидков движи с готино гадже* (arhiv.zapernik.com).

На трето място, в модела може да участва неприяк обект, изразен с местоимения в пълна или кратка форма (+ на мене/тебе, ми/ти...), а подложната позиция да е заета от неодушевен предмет

³⁴ В текста на новината с цел разнообразяване е използван и рефлексив: *За разлика от столичния кмет Йорданка Фандъкова Арнаудов няма примен ден за граждани, но пък се движи с охрана* (inews.bg).

(шапка, дреха), а оттук и породеното ново значение 'изглеждам добре': *Тази шапка много ти движи* (примерът е на П. Баракова – Баракова / Barakova 1999: 462).

В ексцерпцията ни най-много в количествено отношение са изреченията със семантична парафраза 'движа важно'³⁵: *Мара Отварачката движи с тежка охрана* (konkurent.bg); *БОМБА! Дъщерята на Местан движи с «Ауди» за 300 бона!* (bradva.bg); *Брендо без охрана, движи с такси* (big5.bg).

Следващо по честота е значението 'излизам с някого'³⁶: *Светлана Василева движи с Гъмв* (www.blisak.bg); *Анелия движи с тайнствен мъж* (mirogled.com); *Юлияна Плевнелиева движи с младок* (www.razkritia.com).

В преносното разговорно-сленгово значение 'прилича ми, отива ми' (за шапка, дреха), което е стандартно в разговорната реч (срв. *Тази червена рокля много ти движи / ходи*), не бяха открити примери в източниците от интернет.

2. Глаголът *сработя*

сработя се / сработвам се → *сработя / сработвам* (≠ нещо)

Дереклестивът³⁷ е девербален глагол, префигиран с представка *с-* (Атанасова / Atanasova 2013). Повечето от ексцерпираниите примери са транзитивни и каузативни ('права да /за/работят заедно'): *Аз се опитвам, докато бием по същото време и да сработвам играчите* (gong.bg); *Когато съм на 69 години, аз съм лимитиран доста сериозно, а ако стана на 49 години, най-вероятно ще мога да си купя къща, да карам друга кола и да сработя нещата* (men.hotnews.bg).

Употребата е типична за специализирани професионални сфери: *И аз точно така гледам да ги сработвам /накладките/* (bgdriver.org); *После излезнах за кръгче да сработя дисковете* (www.skoda-bg.com); *Препоръчвам да се търсят сигнали за влизане на графиката, на която имаме сигнал по нея, аз лично добре я сработвам с тренд линии и с дивергенции тази стратегия* (www.reliableforexsignals.com).

Открихме и множество примери³⁸ с дереклестивация: *Според него българският народ е добър във времена на кризи и той е убеден, че **този** инстинкт сработва добре* (nova.bg); *Какво обаче се случва, ако **тези** простицики социални отношения не сработят за нас?* (blog.jobtiger.bg); *Сработи ли аферата „Ало, Банов съм“?* (bnt.bg); *Здравно НАТО – ще сработи ли новият щит?* (www.youtube.com); *По 560 евро всеки месец от държавата: сработи ли финландският експеримент?* (www.economy.bg); *Тактиката на Мъри сработи, би лидера в Казахстан* (www.monitor.bg).

Глаголите не са каузативи, употребите са непреходни: *Детските градини в София: Защо схемата на здравния министър няма да сработи?* (www.actualno.com); *Ще сработи ли решителният ход на Полша срещу „изтичането на мозъци“* (www.facebook.com); *Шеф Манчев: Мярката 60/40*

³⁵ И още: *Полицейски шеф от Созопол движи с G-класа за 120 бона...* (nakratko.bg); *Димитър движи с ескорт от джипове като мафиотски бос* (narod.bg); *Джино движи с коли под наем* (o.radost.bg); *Амал Клуни иска да движи с яка охрана* (lifestyle.bg); *Криско се самозабрави! Движи с 6 души охрана, отказва снимки...* (struma.bg); *Шок! Алисия движи с охрана след див скандал с Преслава* (senzacia.net); *Фики движи с охрана* (vipnews.bg); *РАЗКРИТИЯ: Ето защо Слави движи с цяла армия!* (webnovinar.com); *Гара Дембеле продължава да движи с бодигард* (заглавие); *Топ нападателят на Левски Гара Дембеле продължава да бъде придружаван от лична охрана, видя репортер на Livesport* (www.livesport.bg).

³⁶ Това е третото значение, анализирано от Пенка Баракова: „В израза «движа с едно маце»... се наблюдава развиване на ново значение на глагола, неотразено... в речниците на българския език“ (Баракова / Barakova 1999: 459).

³⁷ „Глаголът *сработвам се* не е толкова нов и означава, че работя в синхрон с някого, пасвам си с някого в съвместната дейност. Отскоро обаче той се употребява като невъзвратен, със значение 'показвам добри резултати, работя успешно; проработвам', което вече е регистрирано в Речник на новите думи в българския език (Съст. Е. Пернишка и др. С., 2010, с. 406).“ (Как сработват новите глаголи / Как srobotvat novite glagoli).

³⁸ Не е възможно и нужно да се посочват всички примери, тук привеждаме само най-новите във времето (от 2020 година).

не сработи (petel.bg); *Жокерът Кореа пак сработи за Атлетико* (gong.bg); *Как сработват новите глаголи* (pavlinav.wordpress.com³⁹).

Явна е и друга особеност: в тези примери ролята на подлог заема неодоушевно съществително име (субект нелице), на което е присъща семантичната роля ефектор (инструмент, причина), а не активната позиция на актор: *НФСБ скептични, че мярката 60/40 ще сработи, особено за малки и средни фирми* (www.bgonair.bg); *Зико за Транспортния проект: Системата няма да сработи* (www.plovdiv-press.bg); *Новата стратегия на Перес сработи – Реал е стабилен и няма да пипа заплати* (corner.dir.bg); *Тръбата за Перник за 27 млн. лв. не сработи, пак източват яз. Студена* (24.povini.bg); *Иво Инджев: Руският морков не сработи и Турция извади тоягата* (www.bgdnes.bg); *Пенсионният модел ще сработи след 18-20 години* (www.pariteni.bg).

Видима е съществената разлика със случаите от втора група – всички приведени изречения са не с пряко допълнение, а с подлог, което се доказва и от членуването. Тоест глаголът *сработвам* е интранзитивен. В процеса на дерективация „възвратният глагол, получил невъзвратно съответствие, не се сдобива автоматично със способността да подчинява пряко допълнение“ (Баракова / Barakova 1999: 459).

3. При глаголите от третата група транзитивацията се изключва. В количествено отношение тази група е с най-малко новообразувания (за сметка на това някои глаголи са изключително активни), може би защото са типични за речевата практика, т.е. стилистично маркирани, субективни и разговорно оцветени. Понякога значението е семантично ограничено и с малко примери, например глаголът за движение *върти се* → *върти* (≠ нещо) се използва само в конструкция със субект на действието превозно средство (трамвай): *Трамваят върти на „Ситняково“* (пример на П. Баракова–Баракова / Barakova 1999: 462); *Трамваите №20 и №22 ще въртят на паметника «Левски»* (clubz. bg).

4. С езика на спортистите са свързани глаголите *боксирам*, *гмуркам*, *приземявам* и *фехтувам*. Това са примери за „дерективация на възвратни глаголи при запазване на интранзитивността“ (Буров / Вугов 2019: 102). Цветана Карастойчева посочва още *катеря* (се), *пързаям* (се), *спускам* (се) (Карастойчева / Karastoycheva 1996: 78-80); Пенка Баракова добавя *инфектирам* (се), *отпускам* (се), *разпускам* (се), *разтоварвам* (се) (Баракова / Barakova 1999: 495-460). Смятаме, че някои от посочените глаголи попадат във втора група, понеже транзитивацията при тях е налице, за други глаголи (*инфектирам*, *пързаям*, *спускам*) не открихме примери⁴⁰, въпреки че са възможни.

боксирам се → *боксирам* (≠ нещо)

В този глагол с употреба предимно в спортния дискурс формата със *се* и формата без *се* приблизително се покриват по значение (Баракова / Barakova 1999: 461). Според Цветана Карастойчева „Отсъствието на словообразуващия оператор *се* (...) се възприема преди всичко като социален маркер: [действия, занимания на лица], професионално ангажирани със спорта“ (Карастойчева / Karastoycheva 1996: 79). Наблюдението се потвърждава и от нашите примери: *Но мисля, че и така ще мога да боксирам* (www.dnevnik.bg); *Можех и по-добре да боксирам...* (www.bgboxing.org); *Как да се научим да боксираме у дома* (murmanprokat.ru).

В невъзвратния глагол акторът е обозначен с флексия в първо лице: *Александров: Не съм доволен от играта си, ще боксирам за България докрай* (www.dnevnik.bg); *Душко Благовестов: „Искам да боксирам за Варна“* (narodensport.eu); *Мейуедър: Бог ми е дал ръце, за да се моля, боксирам и печеля пари* (blitz.bg); *Фюри към Джошуа: Бих се радвал да тренираме заедно! Като победа Уайлдър, ще боксирам и с теб* (www.sportal.bg); „...Топката беше далеч, за да я хвана и реших да боксирам. (...) Боксирах и нямахме късмет, че попадна в човек на Базел“, *заяви Стоянов* (trud.bg). Но има и

³⁹ Ето и обяснението за промяната в споменатия блог pavlinav.wordpress.com: „Ляо ме запита дали тази употреба е основателна. Да, според мен е основателна и изразителна. В *сработвам* / *сработя* несъмнено се усеща хармонията между отделните части на механизма, която е необходима за успешното му действие...“ (Как сработват новите глаголи / Как srobotvat novite glagoli).

⁴⁰ Ексерпцията е направена в периода февруари 2016 – август 2020 година и съдържа материали от интернет източници – онлайн издания на вестници, медийни сайтове, телевизионни и радиосайтове, форуми и блогове. Правописът и пунктуацията в примерите не са нормализирани.

третолични форми: *Владимир Кличко ще боксира още 10 години* (bnr.bg); *И Александров ще боксира в Лондон* (duma.bg)⁴¹.

Открихме и един пример с каузатив: „*Ела тука да та боксирам*“ (www.vbox7.com; цитат от предаването „Съдебен спор“) – глаголт присъединява като пряко допълнение кратка местоименна форма за 2 лице единствено число (те), което го сближава с глаголите от втора група, показва и неизчерпаемите възможности на речта да сътворява нови и нови употреби.

гмуркам се → *гмуркам* (≠ нещо)

Глаголт с редовна употреба в сферата на плувните спортове изпуска рефлексивната частица *се* и се употребява като непреходен и некаузативен: *Аз съм със същото кръвно и гмуркам здраво, колкото по-надълбоко толкова по-добре* (www.spearfish.org); *А и след една история като по-млад, вече избягвам да гмуркам по реки и язовири* (forum.fishing-mania.com); *ОПАСНО е когато гмуркаме без партньор...* (bgswim.com); *Започнете да гмуркате в света на мълчанието...* (www.sinyatabezdna.com); *Вече втори път сънувам едно и също нещо – гмуркам на потънал кораб, имам въздух в бутилките, но няма изход никъде!* (astrosite.org).

приземявам се → *приземявам* (≠ нещо)

Освен примера на Пенка Баракова *Гимнастичката приземява елегантно* (Баракова / Barakova 1999: 459) ще посочим и изказвания от спортни форуми и сайтове: *Около два месеца ми отне да се науча да приземявам правилно* (sportuvai.bg); *Гледам да приземявам на предната част на крака* (spidersport.com). Субектът на действието е само лице.

фехтувам се → *фехтувам* (≠ нещо)

Подобни са и примерите от спорта фехтовка: *Аз фехтувам и играя също... на шах* (www.ncsedi.government.bg); *Все така добре ли фехтувате? – Че аз фехтувам, както вие фехтувахте едно време, дори по-добре може би* (www.booksbg.org).

5. Синонимните помежду си глаголи *отмарям*, *отпускам*, *разпускам*, *разтоварвам* отказват да допуснат в компанията си пряко допълнение⁴², до тях може да стои подлог.

отмарям се → *отмарям* (≠ нещо)

Отмарям е диалектната форма на *отморявам се*. Примери: *Домът, в който отмаря тялото ми, очите ми, душата ми* (blog.newage.bg); *Когато имам свободно време, предпочитам да отмарям в Пловдив и Пазарджик* (m.hotnews.bg); *Извън работния ден къщи отмарям със сериалчета, онлайн разговори с приятели* (spl-bg.eu); *Разбира се, от началото на тази седмица вече 5 дни отмарям, но съм много доволен от това, което свършихме на лагера на Боровец* (ivansirakov.com).

Изреченията имат само актор (лице), който е и субект на действието: *Та седим си ние, отмаряме, похапваме, любуваме се на гледката и глъчката около нас и хич не ни пука!* (patepis.com); *Вече отмарям и съзерцавам* (www.facebook.com); *Отмарям в Германия* (blitz.bg); *Аз си отмарям в Гърция!* (www.vesti.bg); *Почивам, отмарям и съм близо до семейството ми* (fakti.bg); *Обичам да отмарям край вода* (stroitelstvoimoti.com); *Сега къде ще отмарям след работа?* (pura-vida.bg).

Присъщата диалогичност и страстта към споделяне обяснява принадлежността на примерите към блогове и форуми: *Здравейте! Аз се спухах от ходене с малката. 2 часа бяхме пешеходци и сега*

⁴¹ При интранзитивния глагол няма много възможности за избягване на повторението, което се смята за слабост в медиите, понеже отблъсква читателя: *Пак смениха съперник на Спас Генев, бургазлията ще боксира срещу босненец* (заглавие); *Спас, който в продължение на много години беше ас на бургаския боксов клуб „Победа – Черноморец“, трябваше да боксира в категория до 81 кг срещу представител на Казахстан, който обаче получил контузия и бе сменен от германеца Серж Мишел; Готвих се за съперник с обратен гард, но преди ден научих, че ще боксирам срещу друг* (www.viapontika.com).

⁴² Изключение прави изказване, в което глаголт е транзитивен (попада във втората група при дерективните каузативи): *зелено и свежо.. мъдри ми се вече седмица на плотчето.. нещо с което да отмарям очите като почивам* (bglog.net).

отмарям, а тя разхвърля (www.deltalink.net); След тежък ден реших да отмарям в най-приятното място в града... (petel.bg); Отмарям с книжка в ръка... (linkedin.com); Да отмарям в парка, да хапвам сандвича си спокойно (btvnovinite.bg); Ще отмарям, но на село (www.dnes.bg); Аз имам едни приятели, във Вакарелските маали, дете често отмарям (segabg.com).

Медийни текстове на различни теми също обичат този глагол: *Отмарям, след като бях на няколко тренинговски семинара в Европа, включително и в България* (corner.dir.bg); *Горни Лом е мястото, където ходя всяко лято и аз шеговито се изразявам пред близки и приятели, че там, в моята резиденция, си отмарям най-добре на чист въздух, природа и страшно много работя*⁴³ (www.monitor.bg); *Когато отмарям къщи, често обичам да съм обградена от абсолютна тишина* (www.mila.bg); *Рафа Надал отмаря на Бахамите с любимите си хора* (www.sportal.bg); *Аз отмарям на Шкорпиловци* (www.sportal.bg); *„Сега възнамерявам да си взема кратка почивка на Канарските острови, където ще отмарям с приятелката ми.“* (sporta.bg).

отпускам се → *отпускам* (≠ нещо)

разпускам се → *разпускам* (≠ нещо)

От разговорната реч в медиите се активизира употребата на непреходния глагол *разпускам*: *Разпускам между многото уроци* (gong.bg); *Тони Стораро: Имах проблеми с гласа, разпускам на морето!* (www.slusham.com); *От два дни съм в Созопол и установих, че съм се разболяла от тази болест, при която не смея да разпускам* (epicenter.bg); *Антон Илин: Една от стаите в апартамента ми се нарича «гаража». Там ходя да разпускам след работа и да си ремонтирам мотора* (bg.rbth.com).

Въпреки липсата на пряк обект в обкръжението на глагола често попада предложна *с-група*, която може да се разчете синтактично като непряко допълнение или като обстоятелствено пояснение за начин: *Разпускам с шопинг, споделя завършилата на шесто място след първата фаза на конкурса MисBGvolleyball.com 2014* (bgvolleyball.com); *Разпускам като съм сред природата с приятели* (mma.bg); *„Със спорта разпускам, пък математиката ми се отдава“, обяснява състезателят Максим Къснеделчев* (nova.bg); *Бургас е страхотно място, тук разпускам с приятели и се фокусирам върху следващото първенство, на 6 юни в Португалия, отбеляза 24-годишният състезател* (novini247.com).

Във всички примери акторът е лице, осъществяващо действието, в медиите известната личност е изведена в заглавието. Забележително е разнообразието в релаксиращите методи: *Пламен Богданов: Обичам да разпускам чрез социалните мрежи* (pixelmedia.bg); *Кубрат Пулев: Разпускам с шах, не нося на алкохол* (novinar.bg); *Шпанович: Разпускам с Андреа Бочели* (bgathletic.com); *Разпускам с новото CD на Стефан Димитров. Разпускам с него вечерно време след работа* (www.24chasa.bg); *Луис ван Гаал: Разпускам с вино и секс* (www.sportal.bg); *Николай Бареков: Разпускам с бокс и фитнес* (www.bnews.bg); *Светльо от „Хиподил“: „Във Велико Търново разпускам* (arhiv.radiovelikotarnovo.com).

Акцентът е и върху забавлението, като доста от примерите са предизвикателство и към добрия вкус и естетическата езикова норма: *Да се научим да разпускаме* (spisania.rozali.com); *Няма грешка: Нешка Робева разпуска с плетки и sudoku* (www.nabore.bg); *Тийнейджърите разпускат в младежите, каките и батковците – в чалготеките* (www.bgsever.info); *Разпускам по правилото на Уолтър Грей – с кофа уиски, нали човекът взе Нобелова награда* (duma.bg); *Фолкпевицата Ани Хоанг: Разпускам с марихуана* (alfarss.net).

Често срещана тема и в социалните мрежи като възможност за обмяна на опит: *Мами, как разпускате?* (m.bg-mamma.com); *Как разпускате след работа* (spodeli.net); *В събота разпускам* (undertheline.net); *В следващите редове ще станете свидетели на това как обичам да разпускам лятото* (www.asics.com)⁴³.

⁴³ Отговорите са най-различни: *За какво да разпускам?* (www.dnes.bg); *Обичам да разпускам и да се забавлявам. Тук е мястото където да разпускаш и да се забавляваш на воля!* (pagelous.com; bg-bg.facebook.com); *Ще се пека на слънце и ще разпускам* (az-deteto.bg); *По този начин разпускам от уморителното ежедневие* (www.divinitas-stew.com); *Прав си. Аз съм бил бачкатор и затова сега разпускам, днес бях в един комплекс LaMar до Журналист* (petel.bg); *Просто разпускам с момчетата* (papataci.com); *Това е моят начин да разпускам* (efemistique.wordpress.com); *Обичам да разпускам* (life.dir.bg) и др.

В крайна сметка разпускането е вид хоби, по тази причина се споделят спортни, музикални и кулинарни интереси: *Обичам да разпускам като карам велосипед* (valerijambov.biz); *Обичам да пътувам на дълги разстояния с мотор, да обикалям страната и по този начин разпускам* (www.viewsofia.com); *Обичам сладкарството и в свободното си време разпускам, като приготвям нещо вкусно и красиво* (iskambebe.bg); *Ходя за хищници, за да разпускам* (www.bglov.com); *В допълнение, когато съм в настроение за нещо по-лежерно, чета книга или решавам задачи по математика, които ми помагат да разпускам* (www.bg-uwc.org); *Обичам да се занимавам с коли, да се занимавам с разни джаджи и разпускам с АТВ-то* (romans.bg).

Не открихме примери с непреходна употреба на глагола *отпускам*. Обяснение би могло да се търси в това, че синонимът *разпускам* изземва тази употреба, т.е. наблюдава се преразпределяне на значенията между сродни по семантика и по граматически параметри глаголни единици. Но употреба с *отпускам* е регистрирана от Пенка Баракова: *Лечков отпуска сам в „Скарбъро“* (Баракова / Barakova 1999: 459).

разтоварвам се → *разтоварвам* (≠ нещо)

Дерекфлексив е и още един синоним на вече разгледаната префигирана двойка *отпускам* / *разпускам* – *разтоварвам*: *Когато рисувам аз се забавлявам и разтоварвам и всеки път заставайки пред бялото платно, се пренасям в друг свят* (konstantinova.org); *Чрез танца изразявам себе си, чувствам се в хармония с всичко около мен и много се забавлявам и разтоварвам* (www.montfiz.com); *Има, разбира се, връзката не е за пренебрегване и е много важно човек да се научи да разтоварва, и то да го прави всеки ден* (www.gobio.bg); *Разтоварвам също с риболов по река Янтра и лов в горите край село Буковец, твърди Пламен Проданов* (trud.bg); *Като си дойда в Хасково, ми е много уютно и така разтоварвам от напрежението, сподели за «Хасковска Марица» д-р Делчев* (www.hsmaritsa.com); *Служителите на ScaleFocus имат възможност да разтоварват от стреса в офиса чрез най-различни инициативи като турнири по тенис на маса, джаги, картинг и други* (www.karieri.bg).

Както се вижда, примерите започват да функционират като шаблони в спортни материали: *По този начин разтоварвам и се забавлявам, нищо повече, обясни Валери* (trafficnews.bg; m.offnews.bg); *Понякога, но малко ми писва, особено след напрегнати тренировки през деня имам нужда от друго, за да разтоварвам* (tennis24.bg); *Залата е място, където разтоварвам психически и натоварвам физически* (www.bb-team.org); *В залата пък разтоварвам напрежението* (mma.bg); *Това, което ми допадна в този спорт, е, че ми дава възможност да се забавлявам и разтоварвам от стреса* (www.struma.com); *Обикновено разтоварвам, играейки си със заека ми...* (bgbasket.com). Често явление е в блогове и форуми с различна насоченост, като отново пристрастията са разнообразни: *Както често съм споменавала, стане ли ми напечено, разтоварвам с малко готвене* (iloveourdreams); *Флуктоациите ме интересуват, защото почти всеки ден разтоварвам в мултиплеър игри като Fifa, BF3, Diablo* (forum.bulsat.com); *Добре си разтоварвам в този форум* (www.medfaculty.org); *Според мен това е перфектният начин да разтоварвам след дълъг ден в университета* (lillisthoughts.blogspot.com); *Опитвам се да разтоварвам чрез тази моя тема чрез забавни снимки* (www.forum.bg-nacionalisti.org); *Без значение дали този текст ще бъде прочетен, аз разтоварвам пишейки. Разтоварвам и танцувайки, и пеейки.. в редки случаи* (nemogabez lubov.blogspot.com).

Общата сема при всички примери е ‘освобождаването’, което се постига чрез обратното значение на представката *раз-* (*натоварвам* – *разтоварвам*), а реализираното състояние често е едновременно със забавлението. В езика на кулинарията допълнителен семантичен нюанс е ‘освобождаване от нещо негативно / излишно (стрес, килограми)’: *Отдавна не съм готвила пилешко и тъй като реших да разтоварвам след празници с 90 дневната диета, ми хрумна да приготвя пилето...* (www.momentofpeace.net); *Затова още от сега да си кажа: УТРЕ 7.05.2014 ЩЕ РАЗТОВАРВАМ! Кантарът започна леекичко да пълзи нагоре, а аз не искам* (forum.metsababa.net).

Субектът на действието отново е само лице: *Как обичаши да разтоварваш?* (ask.fm); *В неделя отделям време за хобито си... така разтоварвам.... Вие как разтоварвате?* (www.instastalker2.com); *Да питам аз сега. След уморителен оувърклок, и морното цъклене на очи пред работната станция, разтоварвате ли с фитнес?* (hardwarebg.com).

В отговорите⁴⁴ най-фреквентен е именно невъзвратният корелат: *Разтоварвам с четене, защото влизам в друг свят, и същевременно излизам от света, който ме заобикаля* (www.econt.com); *Прекарвайки време с родители и близки, аз разтоварвам* (TeodoraNacheva482mission-bg.com); *Да отида на кино – с него разтоварвам* (sportuvai.bg); *А иначе още от училище писането ми беше един от най-любимите начини да се изразявам и разтоварвам* (www.iwoman.bg); *Харесвам да разтоварвам с нови парчета...* (samokov365.com); *В почвата изливам себе си, разтоварвам негативните емоции, усещам преходността на нещата* (nadiapetrova.bg); *Вие ще джмурите, а аз ще разтоварвам с Националния балет на Сейшелите! // Само да не се окаже че в балета са само мъже, че тогава да те видим как ще разтоварваш модераторе* (spearfish.org).

6. Потвърждава се наблюдението на Стоян Буров, че при възвратните глаголи (от втората и третата група в нашето изследване) действа тенденция, образно наречена „унищожаване на възвратността“ (Буров / Вуров 2019: 102).

Същевременно някои употреби са все още иновативни, особено в писмена форма, обслужват стилистични функции – стават средство за жаргонизация на езика (Баракова / Barakova 1999: 462). В същата работа Пенка Баракова подчертава, че естествено непреходните глаголи могат да се употребяват без обект (във вариант „абсолютна употреба на преходното глаголно значение“ или с „реализация на непреходното глаголно значение“ (Баракова / Barakova 1999: 457). Тоест примерите от третата група могат да се разглеждат и като абсолютна употреба на преходното глаголно значение. Всички дерексиви (с отделни изключения при глагола *сработвам*) имат актант лице (актор), който съвпада със субекта на глаголното действие. Същата роля наблюдаваме и при първичните възвратни глаголи, които се дерексивират.

За връзките и за пропускливите граници между втората и третата група глаголи сигнал е и възможността за поява на транзитивна конструкция с преносна употреба, най-често в устната разговорна реч (*Ще я приземя набързо!*). В резултат дерексивите оформят глаголни тройки: 1) естествено възвратен непреходен глагол (*приземявам се, пързаям се, боксирам се, сработвам се, разпускам се, разтоварвам се*); 2) невъзвратен и непреходен вариант (близостта е поради минимална разлика на формата със и без частицата *се*); 3) транзитивна употреба, която обикновено е извън книжовните рамки. Илюстрацията чрез примери изглежда така: *Кубрат Пулев: Аз съм силен, боксирам се с голяма доза интелект* (topsport.bg); *Кобрата: Няма да ме спрат да боксирам, просто САЩ ще отпадне като вариант* (kanal3.bg); *Ела тука да та боксирам; Много отговорно приемам този нов за мен пост, чувствам се ентузиазизирана, уверена, че има с какво да помогна, и вярвайца, че се сработвам чудесно с прекрасния екип на 2-жа Раева!* (www.sportal.bg); *Защо призивът „Няма място за паника“ не сработи?* (topnovini.bg); – *То е процес, в който сработвам собственото си неповторимо аз с действителността и околните. А за да го сработя, трябва първо да го открия* (www.cross.bg).

Подобни тройни примери с промяна на възвратността, непреходността и некаузативността са налични и при доста глаголи от втората група, ще посочим например *доближавам се* и *приближавам се* (вж. интересните примери и заключения в Димитрова / Dimitrova 2003), *отказвам се* (Той се отказа – Той отказа – Отказаха го), *реша се / решавам се* (Решавам се на тази стъпка – Решавам и край! – Трихологията решава проблемите с косата и кожата на скалпа /epicenter.bg/), *съгласявам се, трансцендирам се, чалгализирам се*.

Обяснението, по думите на Пенка Баракова, е, че „преходността може да се реализира експлицитно в прякообектна глаголна конструкция (*катеря стена*) или може да остане латентно (*Той катери с лекота*), т.е. в първия случай елементът преходност от бинарната опозиция преходност

⁴⁴ И още примери: *Тук съм, за да се забавлявам и разтоварвам* (bul-mamma.com); *Трябва да разтоварвам по някакъв начин* (www.bgmak.eu); *Обичам да се забавлявам с приятели, по този начин разтоварвам от натовареност* (ecasting.bg); *След тежък ден най-обичам да разтоварвам като си легна на леглото или на земята, сложа си слушалките и си пусна музиката...* (www.100decors.com); *Декларирам, смея се все още и разтоварвам със сериалчето* (centralcalaztecs.org); *Хобито ми е спорт – 3 дни в седмицата след работа разтоварвам във фитнес и СПА център* (www.dobriconline.com); *Аз разтоварвам с гоблените, а майка ми вече е готова с мартениците за всичките си деца, внуци и приятелки* (www.goblenite.org).

– непреходност е активен“ (Баракова / Barakova 1999: 457). Радка Влахова обръща внимание на глаголите *консултирам* и *тренирам*, които нарича двупосочно транзитивни: „Възможно е както: *Тренирам* (сам себе си), така и *Тренирам деца от началното училище*, но също и *Тренирам при най-добрия инструктор*. Възможно е *Инструкторът ме тренира*. (...) *Консултирам* е от глаголите, който реализира транзитивен и интранзитивен вариант със *се* – *консултирам* (някого), т.е. *давам консултация* – *консултирам се* (с някого), т.е. *искам / получавам консултация*. Почти узуална е употребата на *консултирам* в значение на *консултирам се*.“ (Влахова / Vlahova 2014).

Наблюдението върху непреходните глаголи, образувани от съответните им възвратни глаголи, подкрепя извода за разширяващата се тенденция към дерективация. При това „синтактичните структури се опростяват, но се усложнява глаголната семантика, от една страна, поради омонимните лексеми, а от друга, поради деспецификацията на обозначаващия процес. В това отношение българският се доближава до английския, където тенденцията към отпадане на възвратните местоимения е високопродуктивна.“ (Братанова / Bratanova 2007). Следствие от премахването на възвратния маркер *се* е разнопосочната деривация – на интранзитивен глагол или на транзитивни варианти, различаващи се по некаузативността или каузативността, както и по своята прагматичната маркираност и ненормативност. Преходните каузативни или некаузативни глаголи продължават да ни изненадват с нови и дори странни употреби.

Цитирана литература / References

- Атанасова 2013: Атанасова, А. Словообразователни особености на новата глаголна лексика в българския език <<http://neolex-bg.org/wp-content/uploads/2013/Issues/Publications/01%20Atanasova.pdf>> [07.08.2016]. (Atanasova 2013: Atanasova, A. Slovoobrazovatelni osobenosti na novata glagolna leksika v balgarskiya ezik. <<http://neolex-bg.org/wp-content/uploads/2013/Issues/Publications/01%20Atanasova.pdf>> [07.08.2019].)
- Баракова 1999: Баракова, П. Транзитивация и дерективация на глаголите в българския език. – В: Биолчев, Б., В. Стефанов, Б. Златанов (ред.) *Език. Литература. Идентичност*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 455 – 466. (Barakova 1999: Barakova, P. Tranzitivatsiya i dereflektivatsiya na glagolite v balgarskiya ezik. – In: Biolchev, B., V. Stefanov, B. Zlatanov (red.). *Ezik. Literatura. Identichnost*. Sofiya: Sofiya: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, pp. 455 – 466.)
- Буров 2019: Буров, Ст. *Studia Grammatica Bulgarica*. Велико Търново: „Св. св. Кирил и Методий“. (Burov 2019: Burov, St. *Studia Grammatica Bulgarica*. VelikoTarnovo: „Sv. sv. Kiril i Metodij“.)
- Братанова 2007: Братанова, Б. Производна каузативност в българската и английската глаголна система. – В: Багашева, А. (ред.) *За човека и езика*. Сборник научни статии, посветени на 60-годишнината на проф. дфн Майя Пенчева. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 54 – 73. (Bratanova 2007: Bratanova, B. Proizvodna kauzativnost v balgarskata i anglijskata glagolna sistema. – In: Bagasheva, A. (red.). *Za choveka i ezika*. Sbornik nauchni statii, posveteni na 60-godishninata na prof. dfn. Maya Pencheva. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, pp. 54 – 73.)
- Влахова 2014: Влахова, Р. Предложната фраза в аргументна позиция в съвременния български език (Актор). – В: *Електронно списание за хуманитаристика Littera et Lingua*, т. 11, № 1 – 2. (Vlahova 2014: Vlahova, R. Predlozhnata fraza v argumentna pozitsiya v savramenniya balgarski ezik (Aktor). – In: *Elektronno spisanie za humanitaristika Littera et Lingua*, vol. 11, № 1 – 2.)
- Димитрова 2003: Димитрова, М. Влияние на прагматиката върху морфологичната форма и синтактичните свойства на глагола. – В: *Български език*, № 2 – 3, с. 1 – 18. (Dimitrova 2003: Dimitrova, M. Vliyanie na pragmatikata varhu morfologichnata forma i sintaktichnite svojstva na glagola. – In: *Balgarski ezik*, № 2 – 3, pp. 1 – 18.)
- Как сработват новите глаголи <<https://pavlinav.wordpress.com/2012/01/11/1-10>> [03.02.2016]. (Kak srobotvat novite glagoli <<https://pavlinav.wordpress.com/2012/01/11/1-10>> [03.02.2016].)
- Карастойчева 1996: Карастойчева, Цв. Конструктивна обусловеност на значението. Велико Търново: ПИК. (Karastoycheva 1996: Karastoycheva, Zv. Konstruktivna obuslovenost na znachenieto. VelikoTarnovo: PIK.)

DEREFLEXIVE VERBS IN BULGARIAN LANGUAGE – INTRANSITIVE AND NON-CAUSATIVE USE

Teodora Rabovyanova

Department of Modern Bulgarian Language

t.kurteva@ts.uni-vt.bg

Resume: The subject of the paper are non-reflexive verbs, which are intransitive. Their meaning often coincides with the lexical meaning of the reflexive and intransitive verb, from which are derived. Potentialities of the appearance of such dereflexives relate to non-regulated derivation of their transitive use „in the shadow“, most frequently in colloquial speech and out of literary rules, so that we record three of verbs, such as *srabotvam se* (work in harmony), *srabotvam* (turn in, produce) and *srabotvam somebody/something* (make someone work well with a team/make something work); *razpuskam se* (relax), *razpuskam* (relax) and *razpuskam something* (dismiss, dissolve).

Keywords: *dereflexivization, the lexico-grammatical category of transitivity – intransitivity, latent transitivity*

Teodora Rabovyanova
Department of Modern Bulgarian Language
St Cyril and St Methodius University of Veliko Tarnovo
2 T. Tarnovski
Veliko Tarnovo 5003
Bulgaria